

KUR`ÂN FİLOLOJİSİYLE İLGİLİ ÜÇ İLİM DALI (Garîbü'l-Kur`ân, Meânî'l-Kur`ân, İ'râbu'l-Kur`ân) VE BU DALLARDA ESER VEREN MÜELLİFLER (Hicrî İlk Üç Asır)

Araş. Gör. Ali BULUT*

ÖZET

Kur`ân-ı Kerîm, birçok dînî ilmin ilk kaynağı ve temel hareket noktası olduğu gibi, Arap dili gramerinin de ilk kaynağı olmuş, bu sahadaki çalışmalar da Kur`ân'a bağlı olarak ortaya çıkmış ve gelişmiştir.

Bu düşünceden hareketle biz de hicrî ilk üç asır ilim adamlarının Kur`ân filolojisi sahasında yaptıkları çalışmaları belli bölümler altında toplamayı amaçladık. Hem bu alanda eser veren ilim adamlarını tespit etmeye hem de günümüze ulaşan eserlere dayanarak bu ilimlerle ilgili genel bilgiler sunmaya çalıştık. Günümüze ulaşan eserlere de işaret ederek araştırmacılara yardımcı olmak istedik.

Araştırmamızda, bu ilim dallarından her birinin Kur`ân'ın ayrı bir yönüne ağırlık verdiklerini gördük. Bunlardan, ilk önce Garîbü'l-Kur`ânlar telif edilmeye başlanmıştır. Bunlarda göze çarpan en önemli husus, luğat ve üslup farklılıklarına ağırlık vermeleridir. Bu eserlerde nahiv ve irab, bazılarında çok az, bazılarında da hiç yoktur. İkinci olarak da Meânî'l-Kur`ânlar telif edilmeye başlanmıştır. Nahiv ve irab ağırlıklı olan bu eserlerde Garîbü'l-Kur`ânlardaki luğat ve üslup farklılıkları da mevcuttur. İ'râbu'l-Kur`ânlar ise garib kelimelerin izahına da yer vermekle birlikte daha çok nahiv ve irab ağırlıklı eserlerdir.

Bu çalışmanın dilbilimciler kadar Kur`ân ilimleriyle meşgul olan araştırmacılara da faydalı olacağı ümidindeyiz.

Giriş

Kur`ân-ı Kerîm, birçok dînî ilmin ortaya çıkmasının ilk sebebi olduğu gibi, filolojik faaliyetlerin başlamasının da en önemli sebebidir. Bizzat Hz. Peygamber (S.A.V.) tarafından Kur`ân'ın çeşitli malzemeler üzerine yazdırılmasını, daha sonra ilk halife Hz. Ebû Bekir (r.a.) devrinde dağıntık haldeki bu malzemelerin bir mushafta toplanmasını ve üçüncü halife Hz. Osman (r.a.) döneminde de bu mushafın, Kureyş lehçesi esas alınarak çoğaltılmasını Kur`ân üzerinde yapılan ilk filolojik faaliyetler olarak niteleyebiliriz.

Kur'ân'ın korunması için yapılan bu faaliyetler o zaman için yeterli olmuş ve ihtiyacı karşılamıştı. Ancak Emeviler ve daha sonra Abbasiler döneminde, İslam fetihleri arttı. Müslüman Araplar, farklı din, dil ve kültürlerle mensup milletlerle karşılaştı. Yine bunlardan birçokları da İslam'a girip Kur'ân okuma ve Arapça konuşma gayreti içinde oldular. Bunun sonucunda Arap dilinde bozulmalar (lahin) ortaya çıkmıştı.

Kaynaklarımız, fetihlerden önce Hz. Peygamber (S.A.V.) ve raşid halifeler dönemlerinde de bazı lahn olaylardan bahsederler. Bir rivayete göre Hz. Peygamber (S.A.V.) Kur'ân okurken lahn yapan bir kimse için orada bulunanlara “Kardeşiniz şaşırды, ona doğrusunu gösterin.” buyurmuştur.¹ Yine rivayete göre Hz. Ebû Bekir (r.a.) “Kur'ân okurken bir kelimeyi atlamam, onu lahin ile okumamdan daha iyidir.” demiş,² Hz. Ömer (r.a.) de mektubundaki bir lahin nedeniyle Ebû Mûsâ el-Eş'arî (r.a.)'den katibini cezalandırmasını istemiştir.³ Ancak bunlar bazı kaynaklarda da işaret edildiği gibi yaygın olmayıp nadiren görülen hususlardı.⁴

Ama fetihler neticesinde yaygınlaşan lahin, sadece diğer milletlerle sınırlı kalmayıp Araplar'a da sirayet etmişti. İbn Haldûn (ö. 808/1406), bu durumu, mevâlinin yanlış telaffuzlarını işite işite Araplar'daki dil melekесinin bozulması olarak açıklar.⁵ Konuşma dilinin yanında Kur'ân okurken dahi yanlış okumaların ortaya çıkması, sadece halkta değil, el-Haccâc b. Yûsuf (ö.96/714), el-Hasen el-Basrî (ö.110/728) gibi hitabet ve fesahatlarıyla meşhur şahsiyetlerin bile bazı ayetleri yanlış okuduğuna dair rivayetlerle;⁶ bir zamanlar fasih Arapça'nın merkezi olan çöllerde dahi lahnin görüldüğü yolundaki haberler⁷ durumun hangi boyutlara ulaştığını göstermede sanırım yeterli olacaktır.

* O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi

¹ El-Luğavî, Ebû't-Tayyib Abdülvâhid b. Ali el-Halebî, *Merâtibü'n-Nahviyyîn*, Thk. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm, Mektebetü Nahzati Mısra ve Matbaatühâ, Kahire-Ty., s. 5; el-Hindî, Alâuddin Ali el-Müttakî b. Hüsâm, *Kenzü'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, Halep-Ty., I, 611, hadis no. 2809; İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman, *el-Hasâis*, Thk. M. Ali en-Neccâr, Dâru'l-Hüdâ, Beyrut-Ty., II, 8.

² El-Luğavî, *a.g.e.*, s. 5; es-Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-Müzhir fi Ulûmi'l-Luğa ve Envâihâ*, Thk. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm vd., Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, Mısır-Ty., II, 397.

³ El-Luğavî, *a.g.e.*, s. 6; İbn Cinnî, *a.g.e.*, II, 8.

⁴ Şevki Zayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, Dimeşk-1996, s. 11; Rufeyde İbrâhîm Abdullah, *en-Nahv ve Kütübü't-Tefsîr*, Bingazi-1996, I, 33; Mükerrrem, Abdül'âl Sâlim, *el-Kur'ânü'l-Kerîm ve Eseruhü fi Dirâsâti'n-Nahviyye*, Kuveyt-1978, s. 57.

⁵ İbn Haldûn, *Mukaddime*, Kahire-Ty., s. 522-523.

⁶ El-Cümahî, Muhammed b. Sellâm, *Tabakâtü Fuhûli's-Suarâ*, Kahire-Ty., I, 13; İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineveri, *Uyûnü'l-Ahbâr*, Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, Kahire-1925, II, 160; el-Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Beyrut-1968, II, 171, 173-175.

⁷ El-Câhız, *a.g.e.*, II, 172.

İşte, bu kötü gidişatın önünü almak maksadıyla, ilk olarak Ebû'l-Esved ed-Düelî (ö. 68/688) tarafından Kur'ân'ın okunmasını kolaylaştırmak ve hatalı okuyuşu engellemek için anlama uygun sesi ifade eden birtakım noktacıklar (harekeler) konur. Bu faaliyet yine birçok kaynakta nahiv ilminin ilk adımı olarak zikredilir.⁸

Ancak Ebû'l-Esved tarafından konulan bu noktaların da Kur'ân'da lahni tamamen ortadan kaldırdığını söylemek mümkün değildir. Çünkü şekil olarak birbirine benzer harflerde henüz ayırt edici noktalar bulunmadığından bu harfler de birbiriyle karıştırılmaktaydı. Bu noktacıkları da bazı rivayetlere göre Nasr b. Âsım (ö. 89/708),⁹ bazı rivayetlere göre de Yahya b. Ya'mer (ö. 129/746)¹⁰ koymuştur. Zaten Ebû'l-Esved'in çalışmalarını devam ettiren bu iki ilim adamının da onun talebeleri olduklarını görüyoruz.¹¹

Ebû'l-Esved'le başlayıp Nasr b. Âsım ve Yahya b. Ya'mer gibi şahsiyetlerle devam eden Kur'ân'la ilgili bu filolojik çalışmalar el-Halil b. Ahmed'le (ö. 175/791) olgunluğuna erişmiştir. Çünkü o, Ebû'l-Esved'in koyduğu yuvarlak noktalardan ibaret ilk hareketler yerine yatık elif, vav ve uzatılmış ya harflerinin küçük şekillerinden bugünkü, fetha, zamme ve kesrayı bulmuş; tenvin, hemze, şedde, revm ve işmam gibi imla işaretleri için de ilk defa olarak yine küçük ve kısaltılmış harfleri kullanmıştır.¹²

Tarihi seyri içinde kısaca aktarmaya çalıştığımız bu faaliyetler neticesinde hem Kur'ân'ın yanlış okunmasının önüne geçilmiş, hem de Arap dili bozulmaktan kurtulmuştur. Bu bağlamda bazı ilim adamları tarafından dile getirilen "Eğer Kur'ân-ı Kerîm, Araplar'ı tek bir dil üzere birleştirmiş olmasaydı ayrı ayrı bölgelerde oturan Araplar, aynen Latince olduğu gibi zamanla birbirlerini anlayamayacak hale gelecek, her lehçe müstakil bir dil halini almış olacaktı." şeklindeki görüşe katılmamak mümkün değildir.¹³

⁸ Es-Sîrafi, *a.g.e.*, s. 16; İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, Beyrut-Ty., s. 61-62; ed-Dâni, *a.g.e.*, s. 3; el-Kıftî, Ebû'l-Hasen Cemalüddin Ali b. Yusuf, *İnbâhu'r-Ruvâh an Enbâi'n-Nuhâh*, Thk. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire-1986, I, 40.

⁹ İbn Hallikân, Ebû'l-Abbas Şemsüddin Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ehli'-Zemân*, II, 32; Yiğit, İsmail, "Emeviler" mad. *DİA*, İstanbul-1995, XI, 97; Çetin, Nihad M., "Arap" mad. *DİA*, İst.-1991, III, 279.

¹⁰ Ed-Dânî, *a.g.e.*, s. 5; İzmirli, İsmail Hakkı, *Târîh-i Kur'ân*, Böre Yayınevi, İst.-1956, s. 16; Demirayak, Kenan, *Abbasi Edebiyatı Tarihi*, Erzurum-1998, s. 195; ez-Zeyyât, Ahmed Hasen, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî li'l-Medarisi's-Saneviyyeti ve'l-Ula*, Beyrut-Ty., s. 208. (Demirayak ve ez-Zeyyat, iki dilcinin bu faaliyeti beraber yaptıklarını söylerler).

¹¹ Es-Sîrafi, *a.g.e.*, s. 22; İbnü'l-Enbârî, Ebû'l-Berekât Kemalüddin Abdurrahman b. Muhammed, *Nüzhetü'l-Elibbâ fi Tabakâti'l-Üdebâ*, Kahire-Ty., s.11; es-Suyûtî, el-*Müzhir*, II, 398.

¹² Ed-Dânî, *a.g.e.*, s. 6-7; es-Suyûtî, *el-İtkân fi Ulâmi'l-Kur'ân*, Beyrut-1991, II, 376-378; İzmirli, *a.g.e.*, s. 16; Topzoğlu, Tevfik Rüştü, "Halil b. Ahmed" mad. *DİA*, XV, 310; Çetin, Abdurrahman, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Târîhi*, İst.-1982, s. 145.

¹³ Er-Rafîi, Mustafa Sâdık, *İ'câzü'l-Kur'ân ve'l-Belağatü'n-Nebeviyye*, Yy.-Ty.,s.80; Corci Zeydan, *Târîhu Adâbi'l-Lügati'l-Arabiyye*, Beyrut-1996, II, 15; El-Cenâbî, Ahmed Nasîf, *Melâmiḥ min Târîhi'l-Lügati'l-Arabiyye*, Bağdat 1981, s. 63-68.

Dilcilerin Kur'ân'la ilgili faaliyetlerinin sadece noktalama ve harekeleme ile bitmediğini görüyoruz. Özellikle de h. II. asırdan itibaren dilciler, yoğun bir filolojik faaliyete girişmişler; her biri Kur'ân'ın ayrı bir yönüne ağırlık veren Garîbü'l-Kur'ân, Meânî'l-Kur'ân, İ'râbu'l-Kur'ân vb. isimli eserler telif etmişlerdir. Biz de bu çalışmamızda filolojik faaliyetlerin temel taşları sayılabilecek üç grup eseri, sözlük ve terim anlamları, telif sebepleri, telif sıraları, aralarındaki farklar, daha sonraki esere etkileri ve müellifleri şeklinde tanıtmaya çalışacağız.

a- Gârîbu'l-Kur'ân'ın Sözlük ve Terim Anlamı

Garîb kelimesi sözlükte, vatanından uzakta olan, kendi cinsi arasında eşi ve benzeri bulunmayan, tek ve nadir, manası anlaşılamayan, alışılmamış gibi anlamlara gelir.¹⁴ Bir terim olarak ise, Kur'ân'daki garîb lafızları inceleyen ilim dalına Garîbü'l-Kur'ân denir.¹⁵

Kur'ân'daki bazı lafızların garîb/yabancı oluş sebepleri kısaca şöyle sıralanmaktadır:¹⁶

- 1- Lafzın, Kureyş dışında başka bir lehçeye ait olması,
- 2- Lafzın, muarreb/Arapçalaşmış olması,
- 3- Bazı lafızların, İslam'ın gelmesiyle birlikte sözlük anlamı yanısıra dini bir terim olarak yeni anlamlar kazanmaları,
- 4- Lafzın, sözlükte farklı, cümle içerisinde farklı bir anlam kazanması.

Kur'ân'daki garîb/yabancı lafızların ne kadar olduğunu tespitine de çalışılmış ve 700 küsur kadar olduğu söylenmiştir.¹⁷ Bunların anlamlarını ortaya koymak için öncelikle, eski Arap şiirine müracaat edilmiştir.¹⁸ Buna dayanak olarak da bazı sahabilerin Arap şiirine teşvik eden sözleri dile getirilir. Mesela İbn Abbas (r.a.)'ın "Şiir, Arabın divanıdır. Allah'ın, Arapça olarak indirdiği Kur'ân'ın bir kelimesini anlayamadığımızda Arabın divanına başvurur, manayı orada ararız." dediği rivayet edilir.¹⁹ Yine rivayete göre Hz.

¹⁴ Et-Tehânevi, M. Ali b. Ali el-Mevlevî, *Kitabu Keşfi Istılâhâtî'l-Fünûn*, İst.-1984, II, 1086; ez-Zemahşeri, Cârullah Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *Es'âsu'l-Belâğa*, Dâru Sadır, Beyrut-1979, s. 447; İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemalüddin Muhammed b. Mükrim, *Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-Meârif, Thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd., Kahire-Ty., V, 3225-3226.

¹⁵ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, İst.-1973, I, 119; Cerrahoğlu, İsmail, "Garîbü'l-Kur'an" mad., *DİA*, XIII, 379; Gümüş, Sadreddin, "Garîbü'l-Kur'an Tefsirinin Doğuşu" *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı, 5-6, İst.-1993, s.11.

¹⁶ Er-Râfîî, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, II, 71-72; Keskiöglü Osman, *Kur'ân Tarihi ve Kur'ân Hakkında Ansiklopedik Bilgiler*, Nebioğlu Yayınevi, İst.-1953, s. 110.

¹⁷ Er-Râfîî, *a.g.e.*, II, 71; Keskiöglü, *a.g.e.*, s. 110.

¹⁸ Er-Râfîî, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, II, 71.

¹⁹ Es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 255; Özek, Ali, "Dirayet Müfessiri İbn Abbas" *M.Ü.İ.F. Dergisi*, İst.-1986, s. 4.

Ömer (r.a.) : “Cahiliyedeki şiir divanına sarılız. Çünkü onda kitabınızın tefsiri vardır.” demiştir.²⁰

b- Meânî'l-Kur'ân'ın Sözlük ve Terim Anlamı

Meânî kelimesi ma'na lafzının çoğuludur.²¹ Meânî'l-Kur'ân terimi ise Kur'ân'daki manası anlaşılamayan kelime ve ifadeleri konu alan ilim dalının adıdır.²² Bazı ilim dalları için de benzer terimler kullanılır. Mesela, hadislerin kapalı yönlerini inceleyen ilme meânî'l-asar, şiirlerin kapalı yönlerini açıklayan ilme de meânî'ş-şi'r denir.²³

Meânî'l-Kur'ân'lar, tefsir kitaplarının ilk nüveleri olarak kabul edilmektedirler.²⁴ Tabîî Garîbü'l-Kur'ân ve İ'râbu'l-Kur'ânları da buna katmak gerekir. Bu tür eserler çoğunlukla nahiv, sarf, luğat, lehçeler, Arap kelamı, şiir ve kıraat ağırlıklıdır. Müellifinin ihtisasına göre az veya çok hadis, sahabe ve tabiûn sözü, nüzûl sebepleri, nâsih-mensûh, ahkâm tefsiri vb. konuları da kapsar. Aynı amanda bunlar, Kayapınar'ın da ifade ettiği gibi İ'râbu'l-Kur'ân türü eserlere geçişi sağlayan bir köprüdür.²⁵

Ancak Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/839) eseriyle ilgili nakledilen bilgilerden ilk teliflerde hadis, sahabe ve tabiûn kavli, ve fukaha görüşlerine ya hiç yer verilmediğini ya da çok az yer verildiğini anlıyoruz. Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1072) naklettiği bu rivayet şöyledir: “Ebû Ubeyd'in bir de Meânî'l-Kur'ân'ı vardır. Bu alanda eser veren ilk dilci Ebû Ubeyde Ma'mer bi el-Müsennâ ,(ö. 210/825)'dir. Sonra Kutrub b. el-Müstenîr (ö. 206/821), sonra da el-Ahfeş (ö. 215/830)'tir. Kûfeli filologlar içerisinde ise önce el-Kisâî (ö. 189/805), sonra da el-Ferrâ (ö. 207/822)'dir. Ebû Ubeyd, bunların eserlerini toplayarak bunlardan derlediği bilgilere senedleriyle birlikte hadisleri, sahabe, tabiûn ve fukaha sözlerini de katmıştır.”²⁶ Bu rivayete dayanarak Ebû Ubeyd'in bu eserinin luğavi ve akli tefsirle me'sûr/nakli tefsirin birleşmesinde önemli bir adım olduğunu da söyleyebiliriz.²⁷

²⁰ Eş-Şâtîbî, Ebû İshak İbrâhîm b. Musa, *el-Muvafakât fi Usûli'ş-Şeria*, Thk. Abdullah Dîrrâz, İbrâhîm Ramazan, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut-1994, II, 397.

²¹ Et-Tehânevî, *a.g.e.*, II, 1085.

²² El-Ferrâ, Ebû Zekerîyya Yahyâ b. Ziyâd, *Meânî'l-Kur'ân*, M. Ali en-Neccâr ve A. Yusuf Necatî'nin mukaddimesi, Beyrut-1980, I, 11.

²³ El-Ferrâ, *a.g.e.*, Muk. I, 11; Kayapınar, D. Ali, “Meânî'l-Kur'an ile İ'râbu'l-Kur'anların Karşılaştırılması” *S.Ü.İ.F. Dergisi*, Sayı, 4, Konya-1991, s. 107.

²⁴ Ahmed, Abdülkadir Muhammed, *Ebû Zeyd el-Ensârî ve Nevâdiru'l-Luğa*, Kahire-1980, s. 72; Nassâr, Huseyn, *el-Mu'cemü'l-Arabî Neş'etühü ve Tatavvuruhu*, Kahire-1988, s. 42.

²⁵ Kayapınar, “ez-Zeccâc'a Nisbet Edilen İ'râbu'l-Kur'ân Kimindir?” *S.Ü.İ.F. Dergisi*, Sayı, 7, Konya-1997, s. 85.

²⁶ El-Bağdâdî, Hatîb, *Târîhu Bağdat*, XII, 405.

²⁷ Rufeide, *a.g.e.*, I, 119-120;

c- İ'râbu'l-Kur'ân'ın Sözlük ve Terim Anlamı

İ'râb kelimesi luğatte açıklamak, ifade etmek anlamlarına gelir.²⁸ Bir gramer terimi olarak i'râb, başına gelen âmil nedeniyle kelime sonlarının lafzî veya takdîrî olarak değişmesini konu alan ilmin adıdır.²⁹ İ'râbu'l-Kur'ân terimi ise nahiv ilmi içerisinde doğup daha sonra müstakil bir ilim dalı olan ve Kur'ân'ı gramer kuralları ışığı altında inceleyen ilmin adıdır.³⁰ Rivayete göre Arap dilinde ilk lahin irabda ortaya çıkmış olup dilde öğrenilmesi en gerekli unsur da irabdır.³¹ Belki de bu nedenle ilk olarak Kur'ân'daki kelime sonları hareketlenerek nahiv ilminin temelleri atılmıştır. Ancak bazı kaynaklarımızda geçen, "Kur'ân'ın irabını yapımız ve garîb lafızlarını araştırınız."³² şeklindeki hadisten maksat, bir gramer terimi olan irab olmasa gerektir. Çünkü nahiv ilminin ortaya çıkışı Hz. Peygamber (SAV)'den çok sonralarıdır.

d- Üç Grup Eserin Telif Sebepleri

Kaynaklarımız incelendiğinde bu eserlerden bazılarının telif sebepleriyle ilgili bilgilerle de karşılaşılmaktadır. Bunlardan misal olarak üçünü zikredeceğiz.

Ebû Ubeyde'nin Mecâzu'l-Kur'ân'ı:

Ebû Ubeyde'nin, bu eseri telif sebebi şöyle anlatılır: "Kendisinin, Basra'dan Bağdat'a gelmesine vesile olan vezir Fazl b. Rebî'in (ö. 208/823) katiplerinden İbrahim b. İsmail, ona, Sâffât süresinin 65. ayetindeki, "Tomurcukları, şeytanın başları gibidir." ifadesiyle ilgili olarak "Va'd ve vaîd, genelde bilinen şeylere teşbih edilir. Fakat bu ayetteki vaîdin, bildiğimiz bir benzeri yoktur." şeklinde bir soru sorar. O da İmruu'l-Kays'ın bir beytiyle de istişhad ederek cevap verir. Bu cevap vezir Fazl'ın hoşuna gider. Bu olaydan sonra Ebû Ubeyde, Kur'ân'la ilgili bir kitap yazmayı kararlaştırır ve Basra'ya dönünce de Mecâzu'l-Kur'ân'ını kaleme alır."³³

Sâid b. Mes'ade el-Ahfeş'in Meânî'l-Kur'ân'ı:

Rivayete göre el-Kisâî, çocuklarının hocası el-Ahfeş'ten, Meânî'l-Kur'ân'la ilgili bir kitap yazmasını ister. O da Meânî'l-Kur'ân'ını yazar. Daha sonra el-Kisâî, bu eseri örnek alarak kendi Meânî'l-Kur'ân'ını kaleme alır. El-Ferrâ da bu iki Meânî'yi örnek alarak kendi Meânî'l-Kur'ân'ını telif eder.³⁴

²⁸ Et-Tehânevi, *a.g.e.*, II, 942; İbn Manzûr, *a.g.e.*, II, 75-85.

²⁹ Et-Tehânevi, *a.g.e.*, II, 942-943; el-Cürcâni, Ali b. Muhammed, *Kitabu't-Ta'rifât*, Yy.-Ty., s. 31; Kayapınar, "Kur'an-ı Kerim'in Gramerine Giriş" *S.Ü.İ.F. Dergisi*, Sayı, 3, Konya-1990, s. 338.

³⁰ El-Ebyârî, İbrâhîm, *"İ'râbu'l-Kur'ân el-Mensûb ile'z-Zeccâc"* Kahire-1963, III, 1092.

³¹ El-Luğavî, *a.g.e.*, s. 5; ez-Zübeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Endelüsî, *Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn*, Kahire-Ty., s. 1-2.

³² El-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut-1985, I, 23; el-Hindî, *a.g.e.*, I, 607, r. 2780,2781.

³³ El-Kıfî, *a.g.e.*, III, 277-278; İbn Hallikân, *a.g.e.*, V, 236; Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, XIX, 185-189.

³⁴ El-Kıfî, *a.g.e.*, II, 36-37; el-Hamevî, *a.g.e.*, XI, 227-229.

Yine rivayete göre el-Ahfeş, Meânî'l-Kur'ân'ını, Ebû Ubeyde'nin Mecâzu'l-Kur'ân'ına dayanarak yazmıştır.³⁵

El-Ferrâ'nın Meânî'l-Kur'ân'ı:

Bunun telif sebebi büyük dilci Sa'leb'den (ö. 291/903) şöyle naklediliyor: Halife Me'mûn'un vezirlerinden Hasan b. Sehl'in sohbet meclisine devam eden nahiv alimi Ömer b. Bükeyr, el-Ferrâ'ya mektup yazar. Ona vezirin, kendisine Kur'ân'la ilgili sorular sorduğunu, fakat bu sorulara cevap veremediğini anlatır ve bu konuda bir kitap yazmasını ister. Bunun üzerine el-Ferrâ, Fatıha süresinden başlayarak Kur'ân'ın tamamını içine alan bir eser meydana getirir.³⁶

Ancak bu tür eserlerin telif sebeplerini bu şekilde sadece özel nedenlere bağlamak yeterli değildir. Çünkü fetihlerin Arap yarımadasının dışında artmasıyla birlikte yeni müslüman olan diğer milletler, Kur'ân-ı Kerîm'i okuyup anlama gayreti içine girmişlerdi. Bu nedenle de Kur'ân'daki, anlamı Araplar'a göre basit olan kelimeleri dahi öğrenme ihtiyacı içindeydiler. Bunun yanında lehçe farklılıkları vs. gibi sebeplerden dolayı Araplar da bazı kelimelerin manalarını bilememekteydiler. Bu nedenle hemen hemen her millettten insanlarda bu ihtiyaç vardı. el-Ferrâ'nın Meânî'l-Kur'ân'ını çoğaltmak için gelenlerin sayılamayacak kadar çok olduğu, ilim adamları tarafından büyük rağbet gördüğü,³⁷ eseri kopya edenlerin içinde yalnızca kadıların sayısının seksen kadar olduğu³⁸ şeklindeki rivayetler bu eserlerin bu yönde ne kadar büyük bir ihtiyacı karşıladığını göstermede sanırım yeterli olacaktır.

e- Üç Grup Eserin Telif Sıraları

Bu üç grup eserden hangisinin daha önce ortaya çıktığı konusunda elimizdeki verilere dayanarak, önce Garîbü'l-Kur'ân isimli eserlerin telif edilmeye başlandığını söyleyebiliriz. Çünkü bu alanda ilk müellif olarak İbn Abbâs'ın (ö. 68/687) adı geçmektedir. Kendisine nisbet edilen Garîbü'l-Kur'ân elimizde mevcuttur.³⁹

İkinci olarak da Meânî'l-Kur'ân türü eserlerin telif edilmeye başlandığı görülecektir. Çünkü bu sahada ilk müellif olarak da Vâsil b. Atâ'nın (ö. 131/748) adı geçmektedir.⁴⁰

³⁵ Ez-Zeccâc, İbrâhîm b. Seriy, *Meânî'l-Kur'ân ve İrabuhu*, Abdülcelil Şelebi'nin Mukaddimesi, I, 14.

³⁶ İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 99; el-Kıftî, *a.g.e.*, IV, 9-10; Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm*, Beyrut-Ty., II, 140.

³⁷ İbnü'l-Enbârî, *Nüzhe*, s. 99; el-Kıftî, *a.g.e.*, IV, 16; el-Hamevî, *a.g.e.*, XX, 12.

³⁸ El-Kıftî, *a.g.e.*, IV, 16.

³⁹ İstanbul atıf Efendi Kütüphanesi, no. 2815/8.

⁴⁰ El-Cenâbî, Ahmed Nasîf, *ed-Dirâsât*, s. 551; Kayapınar, "Meânî'l-Kur'an ile İrabu'l-Kur'an'ların Karşılaştırılması" *S.Ü.İ.F.Dergisi*, Sayı, 4, s. 107-108.

İ'râbu'l-Kur'ân türü eserler ise daha sonra nahiv faaliyetlerinin yoğun olduğu dönemden itibaren kaleme alınmaya başlanmıştır. Kaynaklarımızda ilk İ'râbu'l-Kur'ân müellifi olarak da Kutrub'un (ö. 206/821) adı geçmektedir.⁴¹

f- Üç Grup Eser Arasındaki Fark

Hem günümüze ulaşan eserlere dayanarak hem de kaynaklarımızda bu eserlerle ilgili verilen bilgiler ışığında, bu üç grup eser arasındaki farklara da kısaca temas etmek istiyoruz.

İbn Abbas'a nisbet edilen Garîbü'l-Kur'ân incelendiğinde iki özellik göze çarpar. Birincisi garîb kelimenin manalandırılması, ikincisi de hangi lehçeye ait olduğuna işaret edilmesi. Yine İbn Abbas'a nisbet edilen diğer bir eser Mesâilü Nafi b. el-Ezrak'da ise lehçelere değinilmezken kelimenin manası verilip bir de şiirden şahid getirilir. İbn Abbâs'a nisbet edilip "Mu'cemü Garîbü'l-Kur'ân Müstahracen min Sahîhi'l-Buhârî" ismiyle neşredilen üçüncü bir eserde ise sadece garîb lafızların manalarına işaret edilir.

Bir başka Garîbü'l-Kur'ân, İbnü'l-Yezîdî'nin (ö. 237/851) eserinde ise yalnızca garîb kelimelerin anlamı verilir. Bunun yanında bazen de kelimelerin isim, fiil, masdar gibi yapılarına ve müfred, tesniye, cemi olma durumlarına da işaret edilir, nahiv konularına girilmez.

Aynı duruma İbn Kuteybe (ö. 276/889)'nin Garîbü'l-Kur'ân'ında da rastlanılır. Bizzat kendisi eserine yazdığı mukaddimede sadece garîb lafızların tefsirini ele alacağını, eserini, gramer, hadis ve bunların senedleriyle doldurmayacağını söyler. Buna gerekçe olarak da sözü uzatıp okuyanların şevkini kırmak istemediğini söyler. Sonunda da "Bu kitabımız, müfessir ve dilcilerin eserlerinden faydalanılarak telif edilmiş, onların görüşlerinin dışına çıkmamıştır. Bir kelimenin anlamı verilirken, luğat ilmindeki en doğru ve ayete de en uygun olan görüş tercih edilmiş, kötü yorum ve zayıf tefsire de yer verilmemiştir." diyerek yöntemini açıklar.⁴²

Bu eserlerde dikkati çeken en önemli husus, nahiv ilmine yer vermedikleridir. Halbuki İbnü'l-Yezîdî ve İbn Kuteybe, eserlerini nahiv ilminin kurallarının tespit edildiği, terimlerinin bağımsızlığını kazandığı bir dönemde telif edilmişlerdir.

Meânî'l-Kur'ân'lara da bize ulaşan ilk ikisini el-Ferrâ ve el-Ahfeş'in eserlerini ele alarak örnek vermek istiyorum.

El-Ferrâ'nın Meânî'l-Kur'ân'ı, ayetleri nahiv kuralları ışığı altında inceleyen filolojik bir tefsirdir. Bu eserde hem garîb lafızların sözlük anlamları verilir, hem de ayetlerin irabı yapılır. Nahvin yanında kıraatları da ele alır. Şahid olarak da Kur'ân, Arap kelamı ve şiire büyük önem verir. Bunların yanında az da olsa hadis, sahabe ve tabiûn kavliyle de istişhadda

⁴¹ El-Ebyârî, *a.g.e.*, III, 1092-1093; el-Cenâbî, *a.g.e.*, s. 551.

⁴² İbn Kuteybe, *Tefsiru Garîbi'l-Kur'ân*, Thk. Seyyid Ahmed Sakr, Beyrut-1978, s. 3-4.

bulunur. Bu eser Kufi ıstılahlar yönünden de ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü bu ekole ait ıstılahların bir çoğu kullanım alanı bulamadığı için unutulup gitmiştir. Bu yönden önemli bir kaynaktır.

El-Ahfeş de Meânî'l-Kur'ân'ında nahiv ilmine büyük önem verir. Bakara süresini ele alırken kullandığı başlıklar adeta bir nahiv kitabı izlenimi vermektedir. İstışhadında ayet, kıraat ve lehçe farklılıkları, şiir ve Arap kelamına büyük önem verir, hadis ve meselleri şahid olarak kullanmaz.

İ'râbu'l-Kur'ân'lar ise nahiv terimlerinin bağımsızlık kazanmalarıyla birlikte telif edilmeye başlanmış olup Meânî'l-Kur'ân'ların bir parçası ve devamı olarak kabul edilirler.

g- Bu eserlerin daha sonraki eslere etkileri

Bu dönemde kaleme alınan Garîbü'l-Kur'ân, Meânî'l-Kur'ân ve İ'râbu'l-Kur'ân'lar daha sonra yazılan bu tür eserlerin başlıca kaynakları olmuşlardır. Bunun yanında bu tür eserler, hem tefsir, hem sözlük, hem de edebiyat eserleri için en önemli kaynaklar arasında yer alırlar.

Mesela, el-Ahfeş'in Meânî'l-Kur'ân'ından el-Ferrâ Meânî'sinde; Kurtubî (ö. 671/1273), Ebû Hayyân (ö.745/1344) ve İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) tefsirlerinde; İsmâîl el-Cevherî (ö. 400/1009) de sözlüğünde istifade etmişlerdir.⁴³

İbn Kuteybe'nin Garîbü'l-Kur'ân'ı da et-Taberî (ö.310/922), el-Kurtubî, Fahr er-Râzî (ö.606/1209) ve Ebû Hayyân gibi müfessirlerin önemli bir kaynağı olmuştur.⁴⁴

h- Garîbü'l-Kur'ân Müellifleri

1- Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687). Kendisine üç eser nisbet edilir:

- Garîbü'l-Kur'ân / Luğatü'l-Kur'ân⁴⁵
- Mesâilü Nafi b. el-Ezrak⁴⁶
- Sahifetü Ali b. Ebi Talha⁴⁷

2- Zeyd b. Ali (ö. 122/740)⁴⁸

3- Ebû Saîd Ebân b. Tağlib b. Rabâh el-Cerîrî (ö. 141/758)⁴⁹

⁴³ El-Ahfeş, *Meânî'l-Kur'ân*, M. Emin el-Verd'in Mukaddimesi, I, 115-127.

⁴⁴ İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân*, Ahmed Sakr'ın Mukaddimesi, s. Elif, Dal, Cim.

⁴⁵ Bu eserlerin yazma nüshaları İst. Atıf Ef. Ktp. No. 2815/8 ve Süleymaniye Ktp. Esad Ef. Böl. No. 91/3'de bulunur. Ayrıca Ahmed Bulut tarafından "Kitabu Garîbi'l-Kur'an" adıyla neşredilmiştir (Kahire-1993).

⁴⁶ Bu eserin yazma nüshaları da İst. Murad Molla Ktp. No. 307/4'de 190a-195a varakları arası ve Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi Ef. Böl. No. 757/2'de 51b-75b varakaları arası mevcuttur. Bunun yanında müstakil neşirleri de vardır.

⁴⁷ Bu eserin bir kısmı M. Fuad Abdülbaki tarafından "Mu'cemu Garîbi'l-Kur'an Müstahracen min Sahihi'l-Buhari" adıyla neşredilmiştir (Mısır-1950).

⁴⁸ Brock., *Suppl.*, I, 314; Sezgin, *GAS.*, I, 24, 35, 557 (Sezgin, bu eserin bir yazma nüshasının Berlin Ktp. No. 10237, 27b-79'da bulunduğunu söyler); Şevvâh, Ali İshak, *Mu'cemü Musannefâtü'l-Kur'âni'l-Kerim*, Riyad-1984, III, 294.

- 4- Ebû'n-Nazr Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî (ö. 146/763)⁵⁰
- 5- Mâlik b. Enes (ö. 179/795)⁵¹
- 6- Ebû Feyd Müerric b. Amr b. Hâris es-Sedûsî (ö. 195/811)⁵²
- 7- Ebû Muhammed Yahya b. el-Mübârek b. el-Muğîra el-Adevî el-Yezîdî el-Mukrî en-Nahvî el-Luğavî (ö. 202/818)⁵³
- 8- Ebû'l-Hasen en-Nazr b. Şümeyl et-Teymî el-Basrî (ö. 203/818)⁵⁴
- 9- Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî (ö. 210/825)⁵⁵
- 10- Ebû Saîd Abdülmelik b. Kurayb el-Asmaî (ö. 216/830)⁵⁶
- 11- Ebû'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Ahfeş el-Avsat (ö. 215/830)⁵⁷
- 12- Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 224(839)⁵⁸
- 13- Ebû Abdullah Muhammed b. Sellâm el-Cümahî (ö. 231/845)⁵⁹
- 14- Ebû Abdurrahman Abdullah b. Yahya b. el-Mübârek el-Yezîdî (ö. 237/851)⁶⁰
- 15- Ebû Yûsuf Yakûb b. İshak es-Sikkît (ö. 246/860)⁶¹
- 16- Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah el-Varrâk (ö. 249/863)⁶²
- 17- Ebû Cafer Muhammed b. Abdullah b. Kâdim en-Nahvî (ö. 251/865'den sonra)⁶³
- 18- Ebû'l-Abbas Muhammed b. el-Hasen b. Dînâr el-Ahvel (ö. 259/873)⁶⁴
- 19- Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe (ö. 276/889)⁶⁵

⁴⁹ El-Hamevî, *a.g.e.*, I, 108; Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, İst.-1971, II, 1207.

⁵⁰ Ed-Dâvûdî, *Tabakatü'l-Müfessirin*, II, 144; Kurt, Mustafa, *İbn Kuteybe ve Tefsir Anlayışı*, İst.-1996, s. 43.

⁵¹ Ed-Dâvûdî, *a.g.e.*, II, 300; Şevvâh, *a.g.e.*, III, 295; Kurt, *a.g.e.*, s. 43.

⁵² İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 52, 71; el-Kıfî, *a.g.e.*, III, 330; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, II, 1207.

⁵³ İbnü Hayr, Ebû Bekr Muhammed el-İşbili, *Fehrese*, Cesarauguste-1983, s. 67; Sezgin, *GAS*, IX, 64; Bulut, Ahmet, "Kur'an'a Dair Eserler" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 4, Bursa- 1992, s. 139.

⁵⁴ İsmail Paşa, *Hedîyye*, II, 494; Katip Çelebi, *a.g.e.*, II, 1207; Brock., *GAL*, I, 101.

⁵⁵ El-Kıfî, *a.g.e.*, III, 285; es-Suyûtî, *Buğye*, II, 295. *Mecâzu'l-Kur'an* isimli bu eseri F. Sezgin tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir (Kahire- Ty.).

⁵⁶ Es-Suyûtî, *Buğye*, II, 113; ed-Dâvûdî, *a.g.e.*, I, 355.

⁵⁷ Katip Çelebi, *a.g.e.*, II, 1207; Brock., *GAL*, I, 105; Sezgin, *GAS*, VIII, 80; Bulut, *a.g.m.*, s. 141.

⁵⁸ İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 52, 106; el-Kıfî, *a.g.e.*, III, 22; es-Suyûtî, *Buğye*, II, 253. Bu eseri "*Risâletün Celiletün Tetezammenü Mâ Verade fi'l-Kur'âni min Luğâti'l-Kabâil*" adıyla Tefsîru'l-Celaleyn'in hamisinde neşredilmiştir (İst-1968, 1983, s.124-275.).

⁵⁹ İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 52; el-Hamevî, *a.g.e.*, XVIII,204; es-Suyûtî, *Buğye*, I, 115.

⁶⁰ İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 52, 75; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhe*, s. 168. *Garîbü'l-Kur'an ve Tefsiruh* isimli bu eseri Abdürrazzâk Huseyn tarafından neşredilmiştir (Beirut-1987).

⁶¹ İsmail Paşa, *Hedîyye*, II, 536.

⁶² İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 53..

⁶³ İsmail Paşa, *Hedîyye*, II, 15; *İzâhu'l-Meknûn*, II, 146-147.

⁶⁴ İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 52; ed-Dâvûdî, *a.g.e.*, II, 143.

20- Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Yesâr (Seyyâr) Sa'leb (ö. 291/903)⁶⁶

i- Meâni'l-Kur'ân Müellifleri

- 1- Ebû Huzeyfe Vâsıl b. Atâ el-Gazzâl (ö. 131/748)⁶⁷
- 2- Ebû Saîd Eban b. Tağlib b. Rabah el-Ceriri (ö. (141/758)⁶⁸
- 3- Ebû Muhriz Halef b. el-Ahmer el-Basrî (ö. 180/796)⁶⁹
- 4- Ebû Abdurrahman Yunus b. Habib el-Basrî (ö. 183/798)⁷⁰
- 5- Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Ebî Sâre er-Ruâsî el-Kûfî (ö. 187/803)⁷¹
- 6- Ebû'l-Hasen Ali b. Hamze el-Kisâî (ö. 189/805)⁷²
- 7- Ebû Feyd Müerric b. Amr b. el-Hâris es-Sedûsî (ö. 195/811)⁷³
- 8- Ebû Muhammed Abdullah b. el-Fazl b. Süfyân b. Mencûf es-Sedûsî (ö. 200/815'ten sonra)⁷⁴
- 9- Ebû Ali Muhammed b. el-Müstenîr Kutrub (ö.206/821)⁷⁵
- 10- Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822)⁷⁶
- 11- Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsenna et-Teymi (ö. 210/825)⁷⁷
- 12- Ebû Muâz el-Fazl b. Halef en-Nahvî (ö. 211/826)⁷⁸
- 13- Ebû'l-Minhâl Uyeyne b. el-Minhâl (ö. 214/829'dan sonra)⁷⁹

⁶⁵ İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 52, 115; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhe*, s. 209; es-Suyûtî, *Buğye*, II, 63. *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân* isimli bu eseri Seyyid Ahmed Sakr tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir (Kahire-1958).

⁶⁶ İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 111; el-Hamevî, *a.g.e.*, V, 144.

⁶⁷ İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 1, (Ek kısmı); ed-Dâvûdî, *a.g.e.*, II, 356; İbn Hacer el-Askalanî, *Lisânü'l-Mizân*, Beyrut-1971, VI, 215.

⁶⁸ İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 358; Kehhâle, *a.g.e.*, I, 1.

⁶⁹ İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 52.

⁷⁰ Ez-Zübeydî, *a.g.e.*, s. 53; İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 63; el-Kıftî, *a.g.e.*, IV, 77.

⁷¹ İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 96; el-Kıftî, *a.g.e.*, IV, 107; Tâhiru'l-Cezâirî, *et-Tibyân li-Ba'zı'l-Mebâhisi'l-Müteallikati bi'l-Kur'ân ala Tariki'l-İtkân*, Thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Beyrut-Ty., s. 311.

⁷² İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 98; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhe*, s. 70; Katip Çelebi, *a.g.e.*, II, 1730.

⁷³ İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 52; el-Kıftî, *a.g.e.*, III, 330.

⁷⁴ İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 52; Rufeyde, *a.g.e.*, I, 115.

⁷⁵ İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 78; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhe*, s. 92; el-Kıftî, *a.g.e.*, III, 220.

⁷⁶ İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 100; el-Kıftî, *a.g.e.*, IV, 22; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhe*, s. 99. Bu eseri M. Ali en-Neccâr ve A. Yûsuf Necâfî'nin tahkikiyle III cilt olarak neşredilmiştir (Beyrut-1955).

⁷⁷ El-Kıftî, *a.g.e.*, el-Hamevî, *a.g.e.*, XIX, 160; el-Hansârî, Muhammed Bâkır el-Müsevi el-İsbehâm, *Ravzâtü'l-Cennât fi Ahvâli'l-Ulemâ ve's-Sâdât*, Thk. Esedullah İsmailiyyen, Tahran-1392, VIII, 141. (Ancak Fuat Sezgin, Ebû Ubeyde'nin Mecâzu'l-Kur'ân'ına yazdığı mukaddimede, Fehresetü İbni Hayr'daki "Meâni'l-Kur'an ve Garîbü'l-Kur'an sahasında telif edilen ilk eser Ebû Ubeyde'nin Mecâzu'l-Kur'ân'ıdır." şeklindeki rivayete dayanarak üç ismin de aynı kitap için söylenildiğini söyler, Muk. I, 18).

⁷⁸ İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 52; ed-Dâvûdî, *a.g.e.*, II, 28-29.

- 14- Ebû'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Ahfeş el-Avsat (ö. 215/830)⁸⁰
- 15- Ebû Zeyd Saîd b. Evs el-Ensârî (ö. 215/830)⁸¹
- 16- Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 224/839)⁸²
- 17- Ebû Muhammed Seleme b. Âsım en-Nahvî (ö. 270/884)⁸³
- 18- Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe (ö. 276/889)⁸⁴
- 19- Ebû İshak İsmail b. İshak el-Ezdî el-Kazî (ö. 282/895)⁸⁵
- 20- Ebû'l-Abbas Muhammed b. Yezîd b. Abdulkber el-Müberrid el-Ezdî (ö. 285/898)⁸⁶
- 21- Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Yesâr (Seyyâr) Sa'leb(ö. 291/903)⁸⁷
- 22- Ebû'l-Yûsi İbrahim b. Ahmed eş-Şeybânî er-Riyâzî (ö. 298/911)⁸⁸
- 23- Muhammed b. Ahmed b. İbrahim b. Keysân en-Nahvî (ö. 299/912)⁸⁹
- 24- Ebû Tâlib el-Mufazzal b. Seleme b. Âsım el-Luğavî (ö. 300/912)⁹⁰

j- İ'râbu'l-Kur'ân Müellifleri

- 1- Ebû Ali Muhammed b. el-Müstenîr Kutrub (ö. 206/821)⁹¹
- 2- Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî (ö.210/825)⁹²
- 3- Ebû Mervân Abdülmelik b. Habib b. Süleyman es-Sülemî (ö. 238/852)⁹³
- 4- Ebû Hâtım Sehl b. Muhammed es-Sicistânî (ö. 255/869)⁹⁴

⁷⁹ İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 52; Rufeyde, *a.g.e.*, I, 119.

⁸⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, XII, 405. Bu eseri ilk defa Faiz Fars'ın (Kuveyt-1981), ikinci defa Abdülemir M. Emin el-Verd'in (Beyrut-1985) ve son olarak da Hüda Mahmud Kurâa'nın (Kahire-1990) tahkikleriyle ikişer cilt olarak neşredilmiştir.

⁸¹ El-Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü'l-Luğa*, Kahire-1964, I, 12; el-Kıftî, *a.g.e.*, II, 35; Ahmed, M. Abdülkâdir, *Ebû Zeyd el-Ensârî ve Nevâdiru'l-Luğa*, s. 72.

⁸² İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 106; el-Kıftî, *a.g.e.*, III, 22; el-Hamevî, *a.g.e.*, XVI, 260.

⁸³ El-Kıftî, *a.g.e.*, II, 56; el-Hamevî, *a.g.e.*, XI, 243; İbnü'l-Cezerî, Şemsüddin Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, *Gâyetü'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ*, Beyrut-1982, I, 311.

⁸⁴ El-Kıftî, *a.g.e.*, II, 144.

⁸⁵ El-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VI, 286; el-Hamevî, *a.g.e.*, VI, 132; es-Suyûtî, *Buğye*, I, 443.

⁸⁶ İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 52, 88; el-Kıftî, *a.g.e.*, II, 251; es-Suyûtî, *Buğye*, I, 270.

⁸⁷ İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 111; el-Kıftî, *a.g.e.*, I, 185; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, II, 1730.

⁸⁸ El-Makkarî, Ahmed b. Muhammed et-Tilmisânî, *Nefhu't-Tib min Gusni'l-Endelüs er-Ratib*, Thk. İhsan Abbas, Beyrut-1968, II, 756; İsmail Paşa, *Hediyye*, I, 4.

⁸⁹ İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 120; el-Kıftî, *a.g.e.*, III, 59; es-Suyûtî, *Buğye*, I, 19.

⁹⁰ İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 52, 109; el-Kıftî, *a.g.e.*, III, 306; İsmail Paşa, *Hediyye*, II, 468.

⁹¹ İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 78; el-Hamevî, *a.g.e.*, XIX, 53; el-Hansârî, *a.g.e.*, VII, 266.

⁹² İsmail Paşa, *Hediyye*, II, 466; el-Cenâbî, *Dirâsât*, s. 569, 571-572.

⁹³ İbn Ferhûn, İbrâhîm b. Ali el-Medenî, *ed-Dîbâcü'l-Müzheb fi Ma'rifeti A'yâni Ulemâi'l-Mezheb*, Dâru't-Türas, Kahire-Ty., II, 12; İbn Hayyân, Ebû Mervân el-Kurtubî, *el-Muktebes min Enbâi Ehli'l-Endülüs*, Beyrut-1973, s. 48; el-Kıftî, *a.g.e.*, II, 206-207.

- 5- Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe (ö. 276/889)⁹⁵
- 6- Ebû'l-Abbas Muhammed b. Yezîd b. Abdulkber el-Müberrid (ö. 285/898)⁹⁶
- 7- Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Yesâr (Seyyâr) Sa'leb (ö. 291/903)⁹⁷

SONUÇ

Şüphesiz, Kur'ân filolojisi kavramı sadece bu üç grupla sınırlı değildir. Bunların dışında Kur'ân filolojisiyle ilgili olarak Luğatu'l-Kur'ân, Mesâdiru'l-Kur'ân, Müteşâbihü'l-Kur'ân, İ'cazü'l-Kur'ân, Emsalü'l-Kur'ân, Müşkilü'l-Kur'ân, Mâ İttefeka Lafzuhu ve İhtelefe Ma'nâhu fi'l-Kur'ân vb. isimli daha birçok eser telif edilmiştir.

İncelemeye çalıştığımız Garîbü'l-Kur'ân, Meânî'l-Kur'ân ve İ'râbu'l-Kur'ân isimli eserlerden ilk telif edilmeye başlanan Garîbü'l-Kur'ân türü eserlerde göze çarpan en önemli husus, bunlarda luğat ve üslup farklılıklarının ağırlıklı olarak ele alınmış olmasıdır. Bu eserlerde nahiv ve irab, bazılarında çok az, bazılarında da hiç yoktur. İ'râbu'l-Kur'ân'lar ise garîb kelimelerin izahına da yer vermekle birlikte daha çok nahiv, sarf ve irab ağırlıklı eserlerdir. Meânî'l-Kur'ân'lar ise hem Garîbü'l-Kur'ân'lardaki luğat ve üslup farklılıkları, hem de İ'râbu'l-Kur'ân'lardaki nahiv ve irab özelliklerinin görüldüğü eserlerdir.

Aslında irab hariç, bu gibi faaliyetlerin kökeni Hz. Peygamber (S.A.V.)'e dayanmaktadır. Çünkü "Sana da Kur'ân'ı indirdik ki, insanlara, kendilerine indirileni anlatsın." Ayetinde de işaret edildiği gibi, bu bir ilahi vazifeydi. Ancak Hz. Peygamber (S.A.V.)'in, Kur'an'daki garib lafızların izahıyla ilgili rivayetleri oldukça azdır. Bunun da sebebi Araplar'ın henüz diğer milletlerle karışmamaları olsa gerektir. Yani henüz dilde bozulmalar başgöstermemişti ve sahabiler, Kur'ân'daki garib lafızların çoğunun anlamlarını biliyorlardı. Tabîi bundan, lehçe farklılıklarından kaynaklanan bazı durumların istisna edilmesi gerekir. Çünkü Tercümânü'l-Kur'ân lakaplı İbn Abbâs'ın dahi farklı lehçelerdeki bazı kelimeleri bilmediği ve daha sonra öğrendiği meşhurdur.

Ne zaman ki Arap yarımadasının dışında yeni yerler fethedilip Araplar, farklı kültür ve dile sahip insanlarla birlikte yaşamaya başlamışlar, Arap dilinde bozulmalar ortaya çıkmış, işte o zaman garib kelimelerin izahına ve Kur'ân'ın irabına daha çok ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaca cevap vermek için de dilciler, kolları sıvamışlardır. Özellikle de hicrî II. asrın ikinci yarısından itibaren yoğun bir faaliyete girişerek Kur'ân'daki garib kelimelerin

⁹⁴ El-Kıftî, *a.g.e.*, II, 61; İbn Hallikân, *a.g.e.*, II, 432; es-Suyûtî, *Buğye*, I, 606.

⁹⁵ İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 116; el-Kıftî, *a.g.e.*, II, 144; es-Suyûtî, *Buğye*, II, 63.

⁹⁶ İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 88; el-Kıftî, *a.g.e.*, III, 251; es-Suyûtî, *Buğye*, I, 270.

⁹⁷ El-Kıftî, *a.g.e.*, I, 186; İbnü'l-İmâd, *Ebû'l-Felah Abdülhayy Ahmed b. Muhammed el-Hanbeli, Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*, Beyrut-Ty., II, 207.

izahı ve âyetlerinin irabı faaliyetine kendilerini vermişlerdi. Bu iş için de eski Arap şiiri ve Arap kelimalarına yönelmişler, bu amaçla çöllere seyahat edip oralarda gerektiğinde yıllarca kalmışlardı. Tabî bu arada bazı bedevilerin de çöllerden şehirlere gelerek şiir ve luğat rivayetine katkıda bulduklarını da unutmamak gerekir. Kur'ân'la ilgili yapılan bu faaliyetlerin, sözlük çalışmalarının da bir başlangıcı olduğu hatırlatılmalıdır.

KAYNAKÇA

- EI-AHFES EL-AVSAT, Saïd b. Mes'ade, *Meânî'l-Kur'ân*, I-II, Thk.Faiz Fars, Kuveyt-1981, Abdülemir M. Emin el-Verd, Beyrut-1985, Hüda Mahmud Kurâa, Kahire-1990.
- AHMED Emin, *Duha'l-İslâm*, I-III, Beyrut-Ty.
- AHMED, Abdülkadir Muhammed, *Ebû Zeyd el-Ensâri ve Nevâdiru'l-Luğa*, Kahire-1980.
- EI-BAĞDÂDÎ, Hatîb, *Târîhu Bağdat*. I-XIV, Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut-Ty.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, I-II, İst.-1973.
- BROCKELMANN, Carl, *Supplement*, I-III, Leiden-1937.
- BULUT, Ahmet, "Kur'ân'a Dair Eserler" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 4, Bursa- 1992, ss. 129-154.
- EI-CÂHİZ, Ebû Osman Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, I-II, Beyrut-1968.
- EI-CENÂBÎ, Ahmed Nasîf, *ed-Dirâsâtü'l-Luğaviyye ve'n-Nahviyye fi Mısra münzû Nes'etihâ hattâ Nihâyeti'l-Karnî'r-Râbi-i'l-Hicrî*, Kahire-1978.
- *Melâmih min Târîhi'l-Lüğati'l-Arabiyye*, Bağdat-1981.
- CERRAHOĞLU, İsmail, "Garîbu'l-Kur'an" mad., *DİA*, XIII, 379-380.
- CORCİ Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lüğati'l-Arabiyye*, I-II, Beyrut-1996.
- EI-CÜMAHÎ, Muhammed b. Sellâm, *Tabakâtü Fuhûli's-Suarâ'*, Thk. M. Muhammed Şâkir, I-II, Kahire-Ty.
- EI-CÜRCÂNÎ, Ali b. Muhammed, *Kitabu't-Ta'rifât*, Yy.-Ty.
- ÇETİN, Abdurrahman, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Târîhi*, İst.-1982.
- ÇETİN, Nihad M., "Arap" mad. *DİA*, İst.-1991, III, 272-309..
- Ed-DÂNÎ, Ebû Amr Osman b. Saïd, *el-Muhkem fi Nakti'l-Mesâhif*, Thk. İzzet Hasen, Dimeşk-1960.
- Ed-DÂVÛDÎ, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, I-II, Ty.-Yy.
- DEMİRAYAK, Kenan, *Abbasi Edebiyatı Tarihi*, Erzurum-1998.
- EBÛ UBEYDE, Ma'mer b. El-Müsennâ et-Teymî, *Kitâbu'l-Mecâz fi Tefsîri Garîbi'l-Kur'ân*, Thk. M. Fuat Sezgin, Kahire-Ty.
- EI-EBYÂRÎ, İbrâhîm, *"İ'râbu'l-Kur'ân el-Mensûb ile'z-Zeccâc"* I-III, Kahire-1963.
- EI-EZHERÎ, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü'l-Luğa*, I-XV, Kahire-1964.
- EI-FERRÂ', Ebû Zekerriyya Yahyâ b. Ziyâd, *Meânî'l-Kur'ân*, M. Ali en-Neccâr ve A. Yusuf Necatî, I-III, Beyrut-1980.
- GÜMÜŞ, Sadreddin, "Garîbu'l-Kur'an Tefsirinin Doğuşu" *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı, 5-6, İst.-1993, ss. 9-26.
- EI-HANSÂRÎ, Muhammed Bâkır el-Müsevi el-İsbahânî, *Ravzâtü'l-Cennât fi Ahvâli'l-Ulemâ' ve's-Sâdât*, Thk. Esedullah İsmailiyyen, I-VIII, Tahran-1392.
- EI-HİNDÎ, Alâuddin Ali el-Müttakî b. Hüsâm, *Kenzü'-Ummâl fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, I-XVI, Halep-Ty.
- İBNÛ'L-CEZERÎ, Şemsüddin Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, *Gâyetü'n-Nihâye fi Tabakâtü'l-Kurrâ*, Beyrut-1982.
- İBN CİNNÎ, Ebû'l-Feth Osman, *el-Hasâis*, Thk. M. Ali en-Neccâr, Dâru'l-Hüdâ, I-III, Beyrut-Ty.

- İBNÜ'L-ENBÂRÎ, Ebû'l-Berekât Kemalüddin Abdurrahman b. Muhammed, *Nüzhetü'l-Elibbâ fi Tabakâti'l-Üdebâ*, Kahire-Ty.
- İBN FERHÛN, İbrâhîm b. Ali el-Medenî, *ed-Dîbâcü'l-Müzheb fi Ma'rifeti A'yânü Ulemâi'l-Mezheb*, Dâru't-Türâs, I-II, Kahire-Ty.
- İBN HACER, Şihâbüddin Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali el-Askalanî, *Lisânü'l-Mizân*, Beyrut-1971.
- İBN HALDÛN, Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman, *Mukaddime*, Kahire-Ty.
- İBN HALLİKÂN, Ebû'l-Abbas Şemsüddin Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ehli'l-Zemân*, Thk. İhsan Abbas, I-VIII, Beyrut-1968-77.
- İBN HAYYÂN, Ebû Mervân el-Kurtubî, *el-Muktebes min Enbâü Ehli'l-Endelüs*, Beyrut-1973.
- İBN HAYR, Ebû Bekr Muhammed el-İşbîlî, *Fehrese*, Cesarauguste-1983.
- İBNÜ'L-İMÂD, Ebû'l-Felâh Abdülhayy Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*, I-VIII, Beyrut-Ty.
- İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *Uyûnü'l-Ahbâr*, Dâru'l-Kütübî'l-Mısıriyye, I-IV, Kahire-1925.
- Tefsiru Garibi'l-Kur'an*, Thk. Seyyid Ahmed Sakr, Beyrut-1978.
- İBN MANZÛR, Ebû'l-Fazl Cemalüddin Muhammed b. Mükrim, *Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-Meârif, Thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd., I-VI, Kahire-Ty.
- İBNÜ'N-NEDÎM, Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, Beyrut-Ty.
- İSMÂİL PAŞA, *Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin*, I-II, İstanbul-1955.
- İZMİRLİ, İsmail Hakkı, *Târîh-i Kur'an*, Böre Yayınevi, İst.-1956
- KÂTİP Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, I-II, İst.-1971.
- KAYAPINAR, D. Ali, "Meânî'l-Kur'an ile İ'râbu'l-Kur'anların Karşılaştırılması" *S.Ü.İ.F.Dergisi*, Sayı, 4, Konya-1991, ss. 91-112.
- "ez-Zeccâc'a Nisbet Edilen İ'râbu'l-Kur'an Kimindir?" *S.Ü.İ.F.Dergisi*, Sayı, 7, Konya-1997, ss. 81-109.
- "Kur'an-ı Kerim'in Gramerine Giriş" *S.Ü.İ.F. Dergisi*, Sayı, 3, Konya-1990, ss. 331-373.
- KEHHÂLE, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifin Terâcimü Musannif'l-Kütübî'l-Arabîyye*, I-XV, Beyrut-Ty.
- KESKİOĞLU, Osman, *Kur'an Tarihi ve Kur'an Hakkında Ansiklopedik Bilgiler*, Nebioğlu Yayınevi, İst.-1953.
- EI-KİFTÎ, Ebû'l-Hasen Cemalüddin Ali b. Yusuf, *İnbâhu'r-Ruvâh an Enbâü'n-Nuhâh*, Thk. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, I-IV, Kahire-1986.
- KURT, Mustafa, *İbn Kuteybe ve Tefsir Anlayışı*, İst.-1996.
- EI-KURTUBÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'an*, I-XX, Beyrut-1985.
- EI-LUĞAVÎ, Ebû't-Tayyib Abdülvâhid b. Ali el-Halebî, *Merâtübü'n-Nahviyyîn*, Thk. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm, Mektebetü Nahzati Mısra ve Matbaatühâ, Kahire-Ty.
- EI-MAKKARÎ, Ahmed b. Muhammed et-Tilmisânî, *Nefhu't-Tîb min Gusni'l-Endelüs er-Ratîb*, Thk. İhsan Abbas, I-VIII, Beyrut-1968.
- MÜKERREM, Abdül'âl Sâlim, *el-Kur'anü'l-Kerîm ve Eseruhü fi'Dirâsâti'n-Nahviyye*, Kuveyt-1978.
- NASSÂR, Huseyn, *el-Mu'cemü'l-Arabî Neş'etühü ve Tatavvuruhu*, Kahire-1988.

- ÖZEK, Ali, "Dirayet Müfessiri İbn Abbas" *M.Ü.İ.F. Dergisi*, İst.-1986, ss. 67-74..
Er-RÂFÎ, Mustafa Sâdik, *İ'câzü'l Kur'ân ve'l Belağatü'n-Nebeviyye*, Yy.-Ty.
-*Târîhu Âdâbi'l-Arab*, I-III, Beyrut-1974.
RUFÉYDE, İbrâhîm Abdullah, *en-Nahv ve Kütübü't-Tefsîr*, I-II, Bingazi-1996.
SEZGİN, M. Fuat, *GAS.*, I-IX, 1967-74.
Es-SİRÂFÎ, Ebû Saîd el-Hasen b. Abdullah, *Kitâbu Ahbâri'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn*, Thk. F. Krenkow, Beyrut-1936.
Es-SUYÛTÎ, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-Müzhir fi Ulûmi'l-Luğâ ve Envâihâ*, Thk. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm vd., Dâru lhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, I-II, Mısır-Ty.
-*Buğyetü'l-Vuâh fi Tabakâti'n-Nahviyyîn ve'n-Nuhâh*, Thk. M. Ebû'l-Fazl İbrahim, I-II, Beyrut-Ty.
-*el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, I-II, Beyrut-1991
EŞ-ŞÂTİBÎ, Ebû İshâk İbrâhîm b. Musa, *el-Muvâfakât fi Usûli's-Şerîa*, Thk. Abdullah Dırrâz, İbrâhîm Ramazan, Dâru'l-Ma'rife, I-IV, Beyrut-1994.
ŞEVKÎ ZAYF, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, Dimeşk-1996.
ŞEVVÂH, Ali İshak, *Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, I-IV, Riyad-1984.
TÂHİRÜ'L-CEZÂİRÎ, *et-Tibyân li-Ba'zı'l-Mebâhisi'l-Müteallikati bi'l-Kur'ân ala Tariki'l-İtkân*, Thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Beyrut-Ty.
Et-TEHÂNEVÎ, M. Ali b. Ali el-Mevlevî, *Kitabu Kesfi Istilâhâti'l-Fünûn*, İst.-1984.
TOPUZOĞLU, Tevfik Rüştü, "Halil b. Ahmed" mad. *DİA*, XV, 309-312.
YÂKÛT el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ'*, I-XX, Beyrut-1988.
YİĞİT, İsmail, "Emeviler" mad. *DİA*, İstanbul-1995, XI, 87-104.
Ez-ZECCÂC, İbrâhîm b. Seriy, *Meânî'l-Kur'ân ve İrabuhu*, Thk. Abdülcelil Abduh Şelebî, Âlemü'l-Kütüb, I-V, Beyrut-1988.
Ez-ZEMAŞSERÎ, Cârullah Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *Es'âsu'l-Belâğa*, Dâru Sâdır, Beyrut-1979.
Ez-ZİRİKLÎ, Hayruddîn, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ' mine'l-Arab ve'l-Müsta'rabîn ve'l-Müsteşrikîn*, I-XI, Yy.-Ty.
Ez-ZEYYÂT, Ahmed Hasen, *Târîhu'l-Edebî'l-Arabî li'l-Medârisi's-Sâneviyyeti ve'l-Ulâ*, Beyrut-Ty.
Ez-ZÜBEYDÎ, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Endelüsî, *Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn*, Kahire-Ty.

***Three Branches Concerning The Qur'anic Philology
(Garîb Al-Qur'an, Maânî Al-Qur'an, I'râb Al-Qur'an)
and Authors In Those Branches (The First Three Centuries In Ad.)***

ABSTRACT

The Qur'an has been the basic source for the grammar of Arabic language as well as for other Islamic sciences. Thus, the studies in these fields came into being and developed through the Qur'an.

The purposes of this study are to investigate the scholars who studied and published in the field of the Qur'anic philology during the first three centuries in AD, to form their works into some special subjects, to indicate the scholars who studied in these fields and their work which are present right now, and to help others to make researches in this field.

The study concluded that each one of these branches focused on a particular aspect of the Qur'an. It was understood from this study that first Garîb al-Qur'an which concerned the Arabic language and the different styles in this language, then, Maânî al-Qur'an which was related to grammar and the topics of the Garîb al-Qur'an, and lastly I'râb al-Qur'an which dealt with the topics of the Garîb al-Qur'an, grammar and inflection were written.

It is hoped that this study will be useful not only for the philologists, but also for the commentators on the Qur'an.